

Moodsa diplomaatia hällilugu

Margus Laidre. Sõnumitooja või salakuulaja? Nüüdisaegse diplomaatia lätteid 1454–1725. Varrak, Tallinn, 2003. 552 lk.

Riigid eelistavad välisestistes juriidilise väljaõppega esindajaid. Nende hulka on mõnikord eksinud ajaloolasi, kellel on oma tegevuse mõistmiseks ja teostamiseks paremgi taust. Eestis esindab neid edukalt Margus Laidre, kes on tuntud sõjaajaloolasena. Tema Põhjasõja valgustus "Lõpu võidukas algus. Karl XII Eesti- ja Liivimaal 1700–1701" (1995) ja väitekirj "Üks hä tru ja õige sullane. Elust Rootsi sõjaväes Eesti- ja Liivimaal 1654–1700" (1999, vt. Tuna 2001, nr. 2, lk. 148–151) kuuluvad Eesti ajaloo-uurimise paremiku hulka. Korralikule allikakäsitlusele lisandub oskus vahendada tulemusi ja esitada neid lugejasõbralikult.

Diplomaatia pole mitte ainult riikidevaheliste suhete eest hoolitsemine ja nende arendamine, vaid ka vahend või kunst kaitsta rahvusvaheliselt oma riigi välispoliitilisi huvisid ilma vägivallata, olles siiski mitte alati sõja vastand, vaid mõnikord pigem selle verbaalne vorm.

Diplomaatiline teenistus oma eriliste tavade ja tseremooniaga eksisteeris juba Bütsantsis, kus Veneetsia vabariigil oli 12. sajandist alates oma esindus. Moodsa diplomaatia alguseks on aga permanentsed (alalised) esindused, mis rajati Itaalia riikide vahel 15. sajandil. Esimeseks Euroopa suurvõimude esinduseks loetakse Hispaania saatkonda Londonis (1487).

Laidre on piiritletud oma teose aastatega 1484–1725 – alates Konstantinoopoli langemise järel sõlmitud Lodi rahust, Kõige Pühama Liiga asutamisest kuni Vene tsaari Peeter I manalasse varisemiseni. Loomulikult heidab ta pilgu vahetevahel ka tagasi ja edasi, täiendades ja illustreerides sel kombel neid muljeid, mida ta pakub mainitud ajavahemiku diplomaatia arengut käsitledes. Sel ajajärgul loodi süsteemile kindlam alus, pandi paigale põhireeglid, mida kogu aeg on täiendatud ja moderniseeritud, uusimad 1961. aasta Viini konventsioonid.

Tegu on väga laiahaardelise käsitlusega, raskuspunktiga 17. sajandil, mil sõdade keerises oli diplomaatial väga tähtis roll. Esimene peatükk

(*Politica*) käsitleb poliitilist tausta ja arengut ning on ühtlasi tolelaegse Euroopa lühiajalugu. Järgneb *Personalia*, milles on juttu saadikute liikidest koos ootustega, mida neile pandi, ja tegelikkusega, mis ei vastanud alati soovidele: siin vastandatakse ideaalid ja reaalsus. Kolmas peatükk (*Legatio*) hõlmab saatkondade praktilisi probleeme: ettevalmistusi ja teekonda, piduliku sisenemist ja avalikku audientsi, teenistusest lahkumist ja tasustamist. Viimane (*Diplomatica*) on pühendatud argipäevale: informatsiooni hankimisele, kirjavahetusele, peale selle saadiku ja valitseja huvidel, nende all läbirääkimised ja altkäemaks, siseasjadesse sekkumine ja kaasmaalaste kaitsmine.

Peatükkide vahele on muusikalise täitena (*Intermissio*) komponeeritud kütkestavate teemadega peatükid, mõnusad vahepalad, mis lisavad lugemisväärsust. Esimene neist käsitleb elevanti, kelle Portugali kuningas saatis 1513. aastal paavstile Rooma kingiks, samuti ninasarvikut, kes 1516. aastal teel hukkus. Samal aastal heitis elevant hinge. Paavst otsustas, et tema mälestus tuleb jäädvustada, ja maalikunstnik Raffaelile tehti ülesandeks valmistada elevantidist tõetruu seinamaaling, millest on säilinud ainult joonistused. Elevant täitis saadikumissiooni tunduvalt paremini paljudest kahel jalal liikuvatest ametivendadest. Roomas on siiski üks ajalooline elevant: seda vahelugu lugedes meenub Piazza della Minerva paiknev Bernini elevant (1667) obeliskiga turjal.

Teine põnev vahemäng on maneeride, nimelt lauakommete, loomulike vajaduste ja magamistoa ning sauna kohta. Siit saame kommete erinevusest ja arengust palju teada. Järgneb ülevaade reisimisest: milleks ja kuidas, teed ja liiklusvahendid, peavari ja söök, ohud ja raskused, ka vaatamisväärsused. Viimaseks vahetee-maks on üks diplomaatia varjupunkte, nimelt salakuulamine. See on poliitika tume kõhupool. Siin vaatleb Laidre spioonide anatoomiat ning räägib inimröövidest ja poliitilistest mõrvadest. Kõik need vahepalad haakuvad vähem või rohkem diplomaatiaga, enamasti aga mitte selle teoreetiliselt ideaalse küljega.

Põhiteema on väga laiahaardeline. Autor on püüdnud piirduda põhjaliku üldkäsitlusega, lisades üsna ohtralt iseloomustavaid näiteid. See kergendab teose lugemist ja selle sisu mõistmist. Süvenemiseks on lisatud kümne lehekülje ulatuses teoste tiitleid, mis võimaldavad sel teemal edasist lugemist.

Üldmuljeks jääb vana tõdemus, et see, kas sõnumitooja on ka spioon, oleneb situatsioo-

Margus Laidre raamatu esitlusel. Foto: P. Pillak

nist ja vaatekohast. Lähtema seisukohalt on saadiku sõnumid peamiselt vajalik informatsioon, asukohamaa võib aga seda käsitleda ka spionaazina. Siin nagu mujal on suur vahe õilsa teooria ja kibedama reaalsuse vahel, mis nõuab tasakaalutunnet ja taktivaistu, tihtigi jääb aga saadikutele patuoina roll. See on eriti ilmne kõnealusel perioodil, kui vajalikke juhtnöore oli raske saada, kus tuli tegutseda oma prima äranägemise kohaselt, see aga ei leidnud alati heakskiitu. Tänapäeval, kus enamikul juhtudel on võimalik kiire tagasiside, on olukord lihtsam. Pealegi toimuvad paljud riikidevahelised läbirääkimised otsesemalt ja kõrgemal tasemel, kusjuures kohalikele diplomaatidele jääb teisejärguline roll.

Nii mõnigi üksikasi ahvatleb siin lähemalt kirjeldama, aga ruumi tõttu tuleb leppida eelpool toodud linnulennulise ülevaatega, mis annab ainult põgusa mulje sellest faktitihedast ja läbimõeldud teosest, kus autor vahetevahel toob paralleele tänapäevaga. Ta on loomulikult sõltuv oma allikatest, kusjuures tähelepanu keskendub suurvõimude diplomaatiale.

Esimeses peatükis on see ka paika pandud. Euroopa poliitilise süsteemi all peetakse sil-

mas eeskätt Hispaaniat ja Austriat, mereriike (Madalmaid ja Inglismaad), Itaaliat ja Prantsusmaad. Ääremaadena vaadeldakse Poolat, Rootsit, Venemaad ja Osmanite impeeriumi. Portugali käsitletakse koos Hispaaniaga, aga silma torkab suur tühimik Kesk-Euroopas. Seda võib seletada faktiga, et Saksamaa mitmed sajad vürstiriigid ja -riigikesed ning vabalinnad kuulusid Püha Saksa-Rooma riigi alla, kuigi nende hulgas oli ka mõjukaid, näiteks Baieri, Brandenburgi ja Saksimaa kuurvürstiriigid (lk. 76). Retsenseerija paneb neid ridu kirja aga Taani kuningriigis, mille eksistentsi küll mainitakse ja mille diplomaatia ja diplomaatide kohta on üsna ohtralt näiteid, aga riik ise pole leidnud selles süsteemis oma kohta. Taanit oleks võinud käsitleda koos Rootsiaga, sellega oleks olnud kaetud kogu Skandinaavia.

Laidre jutustab Prantsuse saadikust Koppenhaagenis, kes suri 1589. aastal täielikult pankrotistunud, ja lisab, et kõik tema dokumendid langesid võlausaldajate saagiks (lk. 315). See nõuab täpsustamist. Siin on tegemist Charles de Dançayga, kes esindas Prantsusmaad Taanis umbes 40 aastat. Tema järglane palus Taani kuningat võtta ta arhiiv oma kaitse alla, järelikult ei saanud seda võlausaldajad. Edasise saatuse kohta puuduvad ligemad andmed, aga igal juhul eksisteerivad veel kaks tema depešide koopiaraamatut, üks Taani Riigiarhiivis, teine Stockholmi Kuninglikus Raamatukogus. Mõlemad on publitseeritud.¹ Need sisaldavad osalt kirju kuningas Charles IX-le, osalt tema emale leskkuninganna Katariina di Medicile. Viimasele tuli tal muuseas hankida kääbuseid ja hobuseid – tolle aja transpordiolusid arvesse võttes väga tülikas ülesanne. Koopiaraamatuis mainitakse muuseas tihti Liivimaa, eriti aga Narvat. Ka saadik oli sunnitud laenama raha, isegi Taani kuningalt.

Suurt rolli diplomaatia ajaloos mängis Kolmekümneaastane sõda (1618–1648). See oli tõesti viimane relvastatud konflikt, kus religioon etendas tähtsat osa (lk. 74), aga see kehtib peamiselt Saksamaa kohta. Protestantlik Rootsi ja katoliiklik Prantsusmaa löid 1641. aastal liidu ja võitlesid katoliikliku keisri vägede vastu. Selle sõja taustaks oli ju ka vana Prantsuse-Habsburgide konflikt.

Laidre juhib Venemaa osas tähelepanu asjaolule, et Vene riigimehed olid sageli välisilmas

¹ Indberetninger fra Charles de Dançay til det franske hof om forholdene i Norden 1567–1573. Udg. ved C. F. Bricka, København, 1901. Teine, mis hõlmab aastaid 1575 ja 1580–1586, publitseeriti juba 1824 (Handlingar rörande Skandinaviens historie, 11. kd.).

toimuvast halvasti või puudulikult informeeritud. Põhjus ei olnud siiski niivõrd aruannete koostajas, kuivõrd valitsejate soovis piirduda ainult sellega, mida nad kuulda tahtsid (lk. 140). See ei kehti ainult Venemaa kohta, sama probleem tuleb ette ka mujal, kus diplomaatide karjäär on sõltunud valitsejast või valitsusest, ja see kehtib veel tänapäevalgi. Autor toob ühe näite Hispaania saadikust, kelle ausus ja avameelsus tõkestasid tema karjääri (lk. 220). Cromwelli saadik Rootsis soovis lasta end oma ülemuste ees paista mõjuvõimsamana, kui ta tegelikult oli (lk. 441). Sellega tuleb ajaloolastel arvestada, kuigi see võib vähendada nende hüpoteeside usaldusväärsust.

Tseremooniasõja kemplemise kirjelduste hulgas on näide Venemaast, kus oli 1664. aastal probleeme Inglise saadiku saabumise puhul. Vaidlus tekkis teda vastu võtnud kõrgema riigiametnikuga küsimuses – kes astub nende formaalsel kohtumisel esimesena saanist välja? Venelasel õnnestus inglane üle kavaldada (lk. 332). Selle kohta võiks lisada ühe varasema näite Eesti alalt. Augustin von Mörsberg kirjutab, et kui 1592. aastal peeti Narva all läbirääkimisi venelaste ja rootslaste vahel, kohtuti venelaste poolel ühes suures, kahe sissepääsuga telgis. Selle keskele oli üles riputatud vaheriie, nii et mõlemad saatkonnad said teineteist nägemata siseneda ja istet võtta. Siis lasti eesriie alla ja kumbki pooltest ei saanud teada, kes neist oli esimesena saabunud. (Tuna 2000, nr. 2, lk. 60)

Diplomaatide peatükis pole juttu nende perest. Ainult möödaminnes saab teada mõne saadiku abikaasast, näiteks Prantsuse Hispaania suursaadiku naisest 1680. aastate algul, seoses tema kurtmisega, et abikaasa pole teda protokollist informeerinud (lk. 344). See on arvatavasti seesama naine, kelle kohta sama Prantsuse suursaadik andis detailse aruande läbirääkimistest selle üle, kas ta saab Savoia hertsogi vastuvõtul Torinos selja- või käetugedeta tooli (lk. 349, kahjuks ilma aastaarvuta). Hiljem on juttu Taani Hispaania saadiku perest, kes vahetas usku. (lk. 500)

Alaliste esinduste kõrval ei tohiks aga unustada eluaegseid, nimelt võõrriikidesse abiellunud vürstivõsusid, kes pidid küll olema oma uuele kodumaale lojaalsed, aga säilitasid tegelikult mitte ainult südames, vaid ka väliselt kontakte oma sünnimaaga, millel vahete-vahel oli rohkem mõju – koos kasuga! – kui ametlikel diplomaatidel. Üks ilmekaid näiteid ajast, mil Eesti ala kuulus Rootsi valitsuse alla, on Poola

printsess Katarina Jagellonica, kes abiellus Rootsi kuninga Johan III-ga. Tema kaudu suurenesid Rootsis katoliku usu mõjud. Poeg Sigismund sai katoliikliku kasvatusena ja oli pärast Rootsi trooni kaotamist Poola kuningana Zygmunt III Waza nime all katolitsismi eestvõitleja. Ta kaotas Rootsile ka Liivimaa.

Enamasti on siin tegemist printsessidega, aga oli ka meessoos esindajaid. 1683. aastal sõlmiti abielu taani printsi Jørgeni (George) ja inglise printsessi Anne vahel, kes 1702. aastal sai kuningannaks. Need abielud olid enamasti poliitilised ja dünastilised, mille tõttu on neil riikide diplomaatias oma osa.

Reisijate hulgas on ainult põgusalt (lk. 387) mainitud ühte suurt gruppi, mille taustaks on 17. sajandi ususõjad. Põhja-Euroopas rändas nimelt ringi palju katoliiklikelt aladelt välja aetud usupagulasi (eksulante). Nende hulgas oli vaimulikke, kes otsisid toetust oma protestantlike kolleegide juurest, mõned isegi kerjuse kombel. Neid jõudis ka Eesti alale. Üks nimekamaid on Georg Holyk Böömimaalt. Ta oli algul Wittenbergis usupagulaste pastor, sooritas 1671–1674 toetuseotsimisreise Stockholmi, peatus 1683–1685 Kuramaal ja Riias, olles aianduse pioneeriks. 1684. aastal avaldas ta Riias ühe selleteemalise käsiraamatu. 1685. a. tuli ta Eestisse, kuhu jäi 1687. aastani, peatudes Pärnus, Tartus ja Tallinnas. Viimaseks peatuskohaks oli Kullamaa kirikla. Eestist läks ta edasi Soome ja sealt tagasi Saksamaale. Usupagulaste hulka tuleb lugeda ka ungari päritolu Georg Karponaid, kes aastatel 1686–1696 oli Kuressaare linnakooli rektor ja pärast seda kuni oma surmani, 1710. aastani Valjala pastor. Pärast Karponai lahkumist kandideeris rektorikohale tema kaasmaalane Valentin Perack, kes oli kohaliku kiriku kantor, aga väljaõppelt jurist, mille tõttu teda ei peetud sobivaks.

Hispaania linn Santiago de Compostela on küll palverännakute sihtkoht, aga hispaania kaitsepühaku (Püha) Jakobi nimi on hispaania keeles San Diego, mitte selle tuletis Santiago (lk. 389).

Gregoriuse kalendrireform võeti 1700. aastal üle mitte ainult Saksa protestantide poolt (lk. 422), vaid ka Taanis, nii et veel 53 aastat olid Rootsi ja Taani kalendrid erinevad.

Kirjavahetuse lõigus (lk. 447–469) on peamiselt juttu aruannetest, nende saatmisest ja salastamisest. Diplomaatia juurde ei kuulu aga mitte ainult aruandmine oma riigile, vaid peale akreditiivide ka ametlik kirjavahetus asukohamaa juhtkonnaga. Praeguseks on välja kujune-

nud kindlad reeglid selle liikide kohta (näiteks *aide-mémoire, demarš, noot, verbaalnoot*), oleks huvitav lugeda midagi nende arengust.

Mõningaid täpsustusi Corfitz Ulfeldti kohta (lk. 495–497). Ta oli kõige kõrgem riigiametnik, täites ka kuninga asemiku funktsiooni. Tema saatkonnareisil 1646–1647 Haagi ja Pariisi saatis teda ta abikaasa, kuninga tütar Leonora Christina, kes oli rase ja sündis Haagis poja. Reis kestis mitte pool, vaid üle ühe aasta. See on ühtlasi näide sellest, kuidas saadikute abikaasad võisid mängida oma rolli. Leonora Christina käitus Pariisis kuninglikult ja lävis eriti usalduslikult kuningannaga. Ta polnud aga uue kuninga Frederik III öde, vaid poolöde. Tema ema oli aadlidaam, kes oli laulatatud kuninga vasakule käele, polnud järelikult kuninganna ning nende arvukad lapsed (kokku 12) ka mitte printsid ja printsessid. Seetõttu ei saanud nad pretendeerida troonile, aga see ei takistanud neil hellitamast sellesuunalisi ambitsioone, mis olid eriti ilmekad Leonora Christina juures.

Viimane vahelugemine salakuulamisest on igavesti aktuaalne teema, mille arengut täiuslikkuse poole on soodustanud moodne tehnika. See kuulub ka diplomaatia juurde, kuigi ametlikult seda ei eksisteeri, ta on üks teoreetilise diplomaatia reaalseid külgi. Siin on juttu tollaegsest primitiivsest kirjade kontrollist, spioonide tegevusest, inimröövidest ja poliitilistest mõrvadest, kusjuures autor ületab Rootsi kuninga Gustav III mõrva käsitlusega 1792. aastal (lk. 526) üsna kaugelt teose ajalisel raamid.

Laire inspiraatoreid hulgas on itaalia ajaloolane Francesco Guiccardini (1483–1540), keda loetakse moodsa analüütilise ajalookirjutuse pionieriks. Vastupidiselt oma kaasaegsetele kolleegidele arvas ta võimatuks ajaloost midagi õppida. See probleem on tänapäevalgi vaidlusobjekt. Ajalugu on aga ainus, mis meil on ja millest võiksime ka midagi õppida. Hoopis teine asi on, et seda poliitika kuritarvitatakse. Guiccardini kohta on üsna palju kirjutatud, aga kirjanduse loetelus pole ühtegi temale viitavat tiitlit (näiteks: F. Gilbert. Machiavelli and Guiccardini, Princeton, N.J., 1963).

Teine diplomaatiline teoretik, kes mängib teoses tähtsat rolli, on hollandlane Abraham de Wicquefort (1606–1682), kelle kirjule saatusele on autor pühendanud epilooži "Süütu süüdlane?". Ta oli kahepalgeline mees, kes teenis diplomaadina mitut isandat, Hollandi vangla-aastail eluaegset karistust kandes pani aga kirja teose "Suursaadik ja tema funktsioonid", mis jäädvustas ta nime diplomaatilise teooria lehe-

külgedele. Tal õnnestus põgeneda ja leida kaitset Braunschweig-Lüneburgi hertsogi juures. Kuna Generalstaadid 23 aastat pärast tema surma ta võlgade tasumise ja riigile osutatud teenete kompenseerimisega ta tegelikult rehabiliteeris, võib tekkida kahtlus tema süüs. Igal juhul opereeris ta kahepaikselt hallis tsoonis, nii sõnumitoojana kui ka salakuulajana, polnud küll päris süütu, aga aeg on mõnikord katnud unustuslooriga ka teiste eksimusi. Igatahes oli tal piisavalt teoreetilisi kogemusi, mida tuli praktikas küll silmas pidada, aga millest möödahiilimist alati ei pandud pahaks. Autoril jätkub head pilku mõlema aspekti jaoks.

Lõpuks paar pisimärkust. Autor läheb vahete vahel kirjutamisega nii hoogu, et unustab lisada orienteerimiseks vajalikud aastaarvud. Lugeja silmad vajaksid mõnikord puhkust, mõnda illustratsiooni, mis leevendaks teksti üksluist välimust. Siin peame leppima enne tiitellehte ühe õlimaaliga Hollandi saadiku sisenemisest Münsterisse (u. 1646). Materjale peaks leiduma piisavalt. Sellele viitab näiteks informatsioon trükistest gravüüridega uhketest kostüümidest ja muust (lk. 292).

Uudishimu äratav ka lahtiseletamata kaaneillustratsioon. See on osa renessansi meistri Hans Holbeini (jun., 1497/98–1543) maalinguist (Saadikud, 1533, London, National Gallery), millel on portreeteritud Prantsuse kuninga François I saatkond Inglise kuninga Henry VIII juurde, tema tüli asjus paavstitooriga, mille põhjuseks oli abiellumine Anne Boleyniga. Selle eesotsas seisis Jean de Dinteville (1504–1555), keda näeme esikaanel. Tema vaimuliku kaaslaste Georges de Selve'i (1508/09–1541, hiljem Lavauri piiskop) nägu on poolitunud raamatu selja ja tagakaane vahel. See illustratsioon oma sümbolsete atribuutidega oleks väärinud täielikku esitlust.

Need vähesed märkused teose väärtust ei kahanda, näitavad üksnes, et seda on huviga loetud. Teemat ennast pole lihtne ammendada, aga autor on suutnud ladasalt anda küllaltki piisava mulje tolle aja ajaloolisest taustast ja diplomaatia lapsekingadest välja kasvamisest, taaskerkivatest probleemidest, mis pole veel kaugeltki lahendatud. Tänu oma taustale oskab autor hinnata nii kahurite kui ka sõnade väge ja võimu. Esimeste vaikimine eeldab viimaste osavat kasutamist, nii võidu kui ka kaotuse puhul. Eesti populaarse ajalookirjutuse jaoks on see igal juhul järjekordne võit.

Vello Helk